

Unionsdokumenten i Kalmar 1397

I min gradualavhandling »Sverige och Kalmarunionen 1397–1457» (Gbg 1934) ägnade jag ett första kapitel åt unionen i Kalmar 1397. Ämnet har sedan dess varit föremål för en livlig vetenskaplig diskussion, som mestadels varit av betydande metodiskt intresse men inte alltid lett till fruktbara historiska resultat.

I den vetenskapliga litteraturen har någon gång frågan berörts, varför just Kalmardokumentet av 1397 varit föremål för en så intensiv uppmärksamhet. Undran häröver kan bl. a. vara ett tecken på att uppfattningen om unionsmötet i Kalmar och dess betydelse under senare årtionden glidit in i en ny fas. Den ursprungliga förutsättningen för diskussionen var, att det s. k. unionsbrevet av 1397 konstituerade unionsförhållandet mellan de tre skandinaviska rikena under senmedeltiden. Det var denna förutsättning, som gjorde frågan om unionsbrevets rättsgiltighet till en historisk fråga av betydande räckvidd. Bedömningen av 1400-talets unionspolitik betingades i avsevärd grad av uppfattningen i frågan om unionsbrevets giltighet eller ogiltighet som norm för politiska åtgärder.

Min framställning i gradualavhandlingen utgick på en väsentlig punkt från ett uppslag av Josef Sandström, då jag ställde det andra unionsdokumentet från Kalmar, kröningsbrevet, i centrum för diskussionen. Jag hävdade, att detta dokument fullbordade Margaretas maktställning i Norden och förutsatte arverikets princip som fundament för det nya konungadömet. Jag sammanställde belegg för att denna princip öppet eller förstuckt legat under de autokratiska strävandena i tidens nordiska

politik. Enligt min tolkning skapades verkligen genom kröningsbrevets kollektiva trohetsförsäkran från de tre rikenas råd och män en union i Kalmar 1397, något som i och för sig ej beröres av frågan om det andra dokumentets, unionsbrevets, rättsgiltighet. Därmed får sistnämnda fråga automatiskt en begränsad räckvidd: den berör mera tolkningen av den akuta situationen 1397 än av unionsförhållandet under 1400-talet.

I frågan om unionsbrevets diplomatariska karaktär anslöt jag mig till Lauritz Weibulls uppfattning, att brevet är en icke rättsgiltig fördragsakt. I motsats till vad han och Gottfrid Carlsson gjort gällande hävdade jag, att unionsbrevet uttryckte de svenska stormännens konstitutionella program på Kalmarmötet.

Då jag efter 24 år vänder tillbaka till dessa problem, får min framställning i gradualavhandlingen tjäna som utgångspunkt. Jag har av senare inlägg i diskussionen funnit, att denna min framställning väl ensidigt uppehållit sig vid de statsteoretiska aspekterna på ämnet. Uppenbarligen har därigenom min politiska tolkning av dokumenten kommit i skymundan, fått väl schematiska uttryck och framför allt blivit svårtillgänglig. Ett ställningstagande till den senare diskussionen och framläggande av vissa kompletterande synpunkter ha därför tett sig önskvärda.

I den tidigare litteraturen utgjorde Gottfrid Carlssons uppfattning en konträr motsats mot min, då han ej blott hade tolkat unionsbrevets politiska innebörd annorlunda utan även hade ansett brevet vittna om att ett rättsgiltigt unionsavtal slutits i Kalmar 1397. I det följande skola några arbeten, som fört vissa av Carlssons uppslag vidare, i första hand upptagas till granskning.

II

I det populära översiktsarbetet »Medeltidens nordiska unions-tanke», som utkom 1945, har Gottfrid Carlsson själv fört fram en delvis ny argumentering för sin tidigare uppfattning av 1397 års unionsbrev som ett rättsgiltigt unionsavtal. Hans utgångs-

punkt är ett uppslag, framkastat av en av hans lärjungar, Allan Mohlin, »att en i vederbörlig ordning besegrad pergamentsutskrift av unionsbrevet expedierats i Kalmar men sedermera gått förlorad».¹ I anslutning till Mohlin framför Carlsson även meningen, att de sex stadfästelseurkunder, som förutsätts i unionsbrevets corroboratio »vederbörligen expedierats på i Kalmar avtalat sätt».² Den argumentering, som Carlsson i korthet anfört till stöd för dessa uppfattningar, sammanfaller i allt väsentligt med Allan Mohlins bevisföring i uppsatsen »Unionsavtalet under drottning Margareta», publicerad i Svensk Historisk Tidsskrift 1950.³ Då de båda författarna givit uttryck åt en gemensam uppfattning, enligt bägges vittnesbörd utformad under ömsesidigt meningsutbyte, torde det vara berättigat, att i fortsättningen koncentrera uppmärksamheten till Mohlins argumentering, som är senare, utförligare och framlagd med vetenskaplig apparat och stringens.

Enligt Mohlin har Erik av Pommern redan 1415 givit en »antydning, att det år 1415 har existerat för oss okända unionsdokument». Tjugo år senare föreskrives i ett förlikningsfördrag mellan kung Erik och svenskarna, att »unionsdokumenten» skola behålla sin fulla kraft. I det odaterade unionsförslaget från 1430-talets senare hälft talas om »några beseglade brev och ett förram och ett begriff» av drottning Margareta och rikenas bästa män, att de tre rikena skulle vara förenade för all framtid. Det är här enligt Mohlin fråga om »ett flertal brev», beseglade av Margareta och de ledande männen i rikena, ej blott av tio stormän såsom det bevarade pappersbrevet från Kalmar. Orden »förram» och »begriff» motsvara enligt Mohlins tolkning »tvenne beslut rörande unionen»; de måste enligt honom syfta på förlorade unionsurkunder med »andra utfärdare

¹ G. CARLSSON, Medeltidens nordiska unionstanke, Det levande förflutna 8, Sthlm (tr. Upps.) 1945, s. 74.

² Ibidem, s. 79.

³ Svensk Historisk Tidsskrift 1950, s. 345 f.

och andra beseglare än det bevarade brevet». Då det svenska riksrådet 1439 talat om »bägge unionsbrevet» och därmed syftat på 1397 och 1438 års unioner, visar detta, »att det ur innehållssynpunkt inte tillkommit mer än ett enda unionsbrev under drottning Margareta». Då det i 1441 års fördrag mellan Sverige och Norge hänvisas till »föreningsurkunderna», som bestämma om hjälp mellan rikena, kan detta enligt Mohlin endast syfta på 1397 års unionsavtal, eftersom 1438 års ej innefattade Norge; pluralformen skulle därför utgöra ytterligare ett bevis för att unionsbrev ha gått förlorade. »De fullgiltiga unionsbrevens försvinnande» kan enligt Mohlin förklaras på flera sätt: ett skulle vara att Erik av Pommern skulle ha tagit dem med till Gotland, ett annat att de avsiktligt förstörts i samband med Eriks avsättning.

Mohlins argument för existensen av fullgiltiga unionsbrev, som sedermera försvunnit, skola här granskas i tur och ordning.

1. År 1415 har Erik av Pommern i en skrivelse till invånarna i Viken hävdad, att rikena Norge, Danmark och Sverige »ero sua sammanbunden ok ær sua af bezstom mannom þessa rikia fulkomliga stadfæst ok samþykt at huert riket scal vara odro til styrkx ok hiolp til fridar i ollom logligom naudsynom». Brevet har det speciella syftet att motivera upptagande av ledingskatt i Viken trots att ej Norge utan ett av de övriga rikena befinner sig i ett sådant i lagen förutsatt trångmål, att man kan kräva avlösning av ledingsplikten. Uppenbarligen åberopas här den överenskommelse, som enligt unionsbrevet av 1397 skulle ha ägt rum; det är förtjänstfullt att detta påpekande skett, varigenom kung Eriks användning av denna överenskommelse såsom bindande för hans undersåtar kan förläggas så tidigt som till 1415. Men att Erik påstår att överenskommelsen är »fulkomliga stadfæst och samtyckt» hänför sig blott till »dessa rikens bästa män» och är icke något annat än ett påstående om att stadfästelse och samtycke av dessa förelegat. I och med att han

använde sig härav måste han givetvis förutsätta, att överenskommelsen var giltig. 1415 har Erik icke antytt existensen av något nu förlorat dokument.

2. I förlikningsfördraget i Halmstad den 3 maj 1435 stadgas, att »sambindelse breffuit, som righen ere meth sammenbunden» skall bliva vid sin fulla makt och att det eller ett vidisse därav bör företes på det kommande mötet i Stockholm mellan kung Erik och de upproriska svenskarna.⁴ I det fördrag, som den 14 oktober 1435 slöts på detta möte, bestämmes att Erik oförtövat skall »antwarda slotlofuan vppa waar dödh ower alt riket i Swerige --- in til thens hand, som rikesens mæn aff Swerighe til konung wælia æpter waar dödh --- oc skal thenna forscrifna daghtingan enkte wara forbyndelsebrefuen, som riken Swerige, Danmark oc Norge æru medh samanbunden» till hinders eller förfång. Dessa skola tvärtom bliva vid makt, och varje rike skall genast ha en »utskrift under instrument» av bebindelsebreven.

Pluralformen i oktoberfördraget anger, att man nu räknar med minst ett förbindelsebrev mera än det, som man talade om i Halmstad och som rimligtvis är unionsbrevet från Kalmar.⁵ Av fördraget framgår också, att unionsbrevet respektive unionsdokumenten alltjämt förvarats i det kungliga kansliet och att deras text ej varit tillgänglig utanför detta. Hänvisningen till »bebindelsebreven» just i samband med dagtingans bestämmelse om slottsloven efter kung Eriks död gör det i hög grad sannolikt, att det är kröningsbrevet från Kalmar, som här åsyftas jämte unionsbrevet. Att förstnämnda aktstycke åtminstone i det

⁴ Sveriges Traktater III, utg. av O. S. Rydberg, s. 128.

⁵ Ibidem, s. 149.

⁶ AKSEL E. CHRISTENSEN har i uppsatsen »Erik af Pommerns danske kongemagt», Scandia XXI (1951-52), s. 58, framkastat möjligheten, att det kan vara »en reminiscens af det latinske *litterae*», som framkallat pluralformen. Utan att förneka möjligheten härav anser jag min 1934 framförda tolkning sannolikare (Sverige och Kalmarunionen, s. 154), vilken även av Christensen anförts som ett alternativ.

kungliga kansliet räknades som förbindelsebrev framgår av den samtida påteckningen: »Hwre alle thry rikens radh lowede min herre troskap i Kalmarne, tha han wardh kronadh oc at thesse III rike skole bliue til samen vnder hanum.»⁷

3. I det odaterade unionsförslaget från 1430-talets senare hälft förekommer meningen: »Saa finner wor naduge herre konung och wii alle noghor beseglat breff och itt förram och itt begriff aff then samma edhla förstinne och aff the beste män, som tha i riiken wore, thet the keeste tha för thet besta, hon medh them och the medh henne, thet thesse try riiken skulle altidh bliffua samman til ewigh tiidh, altiidh en konung haffua offuer all try riiken; och skedde thet i then samma tiidh, wor nadige herre konung wart krönt i Calmare.»⁸

Det är här fråga om *några* beseglade brev, *ett* »förram» och *ett* »begriff». Kröningsbrevets erkända karaktär av förbindelsebrev förklarar här liksom i oktoberfördraget 1435 talet om flera beseglade brev. Beteckningarna »förram» och »begriff» kunna emellertid enbart hänföra sig till unionsbrevet, varför det andra Kalmarbrevet blott torde ha medräknats som komplement till detta. Användningen av termen »förram» med dess bibetydelse av utkast till ett beslut, antyder möjligen, att man ansett unionsdokumentets överenskommelse ha haft en preliminär karaktär; att »förram» parallelliserats med det i stort sett synonyma »begriff» bevisar emellertid ingenting om två moment i överenskommelsen utan innebär blott ett formellt eftertryck i åberopandet av denna.⁹ Då drottning Margareta står som fördragsslutande part i unionsbrevets text, bevisar talet om ett »begriff» av henne och av rikenas bästa män ingalunda, att unionsavtalet skulle ha

⁷ Sveriges Traktater II, s. 563.

⁸ Sveriges Traktater III, s. 171 f.

⁹ Se härom SCHILLER-LÜBBEN, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* 5, Bremen 1880, artiklarna »vorräm» och »vorrämen», O. S. RYDBERG, *Om det från unionsmötet i Kalmar år 1397 bevarade dokumentet*, Sthlm 1861 s. 57. Jfr MOHLIN a. a. s. 350.

blivit stadfäst eller att man här syftat på »förlorade unionsurkunder».¹⁰

4. I 1441 års fördrag mellan Sverige och Norge återopas förpliktelsen att det ena riket skall komma det andra till hjälp i händelse av trångmål »æpther thy som bebindilse brewen fore wtgifuin wtuiso mællan riken». Det är här fråga om två bebindelsebrev från Kalmar: det av 1397 och det av 1438. Ty visserligen voro inga representanter från Norge närvarande vid det senare mötet, men det framgår av fördraget, att rikenas män här på samma sätt som 1397 uppträdde som en enhet och att den förnyade hjälpförpliktelsen ansågs tillämplig på alla tre rikena. Ty beträffande punkten om kungaval sägs uttryckligen: »ther kunne wi ey nw ydermere ens vm at worthe, at thenne tidh, serdelis for thy at oss aff Swerige ær ey nw then fulmacht meth giuen ok engin aff Norges radh er her hoss, ok er thet ey swo leyelicht meth them aff Norges righe, som thet er meth oss vm the stucke, som man ma uel understa».¹¹ I denna reservation måste ligga, att brevets utfärdare ansett sig kunna tala å de tre rikenas vägnar i övriga punkter, således även i punkten om ömsesidig hjälpförpliktelse, som återopas i 1441 års svensk-norska fördrag. Detta rubbar naturligtvis ej det ofrånkomliga faktum, att 1438 års fördrag realiter slöts bara mellan två rikena. Säkerligen är det med avsikt, som man i 1438 års unionsbrev konsekvent talar om »rikena» utan att närmare ange, vilka rikena det är fråga om, utom i punkten om kungaval. 1441 har man utan svårighet kunnat knyta an till 1438 års överenskommelse såsom ett bebindelsebrev mellan »rikena» – nu i en av norrmännen accepterad betydelse av alla tre rikena. Man har sålunda inte alls hänsyftat på förlorade unionsurkunder vid detta tillfälle.¹²

¹⁰ MOHLIN a. a. s. 351.

¹¹ Sveriges Traktater III, s. 188, 182 f.

¹² MOHLIN a. a. s. 354 f., 357. Argumentet, att Norge inte kan ha haft något exemplar av 1438 års fördrag och att norrmännen 1441 därför ej kunnat »följa bestämmelserna i den dansk-svenska traktaten» faller på det enkla faktum, att de

Härmed äro samtliga Mohlins argument för att det existerat nu förlorade unionsurkunder från 1397 genomgångna.¹³ Icke ett enda av dessa argument äger något bevisvärde. När politiker åberopa fördrag i pluralis, bruka de mena flera olika fördrag, inte flera exemplar av samma fördrag. Mohlins tolkning av 1400-talets åberopanden av tidigare unionsöverenskommelser synes vila på en föreställning, att 1400-talets utfärdare av statsakter yttrat sig som urkundsforskare, ej som politiker. Denna föreställning är helt orealistisk.

I själva verket äga vi ovanligt stor säkerhet i frågan om att den bevarade pappersurkunden från 1397 är det enda unionsbrev, som existerade före 1438. Den 11 september 1425 lät Erik av Pommern i vederbörliga former på Kalundborg vidimera unionsbrevet från Kalmar. Forskningen har enstämmigt konstaterat, att den urkund, som här vidimerades, var det ofullständigt sigillerade pappersbrev, som bevarats till våra dagar. Varför skulle man ha vidimerat detta brev i den ovanligt omsorgsfulla och solenna form, varmed detta skedde på Kalundborg, om man hade tillgång till fullgiltiga unionsdokument? Mohlin förklarar i anslutning till Gottfrid Carlsson akten med att vidimationen »förmodligen snarast» är »att betrakta som ett kvitto», avsett att ersätta originalurkunden i ett arkiv, varifrån den överflyttats till ett annat.¹⁴ Det är ett orimligt antagande, att Erik av Pommern och ett antal av hans rådgivare skulle ha gjort sig denna

norska sändebuden 1441 i Lödöse mötte svenska sändebud, som otvivelaktigt hade tillgång till fördraget och sannolikt vid behov kunde visa en avskrift av det.

¹³ I sin avhandling Kalmar recess 1483. Historiskt Arkiv 3 (1955) har GOTTFRID CARLSSON påvisat, att unionsdokumentet av 1397 tjänat som förebild för unionsutkastet 1482 (s. 21, noterna 74 och 75) och därvid antagit, att man haft tillgång till ett annat exemplar än den nu bevarade urkunden, som var »i sitt bristfälliga skick föga presentabel». Härom är blott att säga, att dokumentet aldrig varit särskilt presentabelt men trots detta kommit till riklig användning. Några egentliga argument för att nu förlorade unionsurkunder existerat framföras varken här eller i Carlssons recension av Koht (Sv. Hist. Tidskr. 1957, s. 197-203); emellertid vidhåller han sin uppfattning.

¹⁴ MOHLIN a. a. s. 372.

möda blott av arkivaliskt intresse, för att kvittera en sådan kuriositet som utkastet till ett sedermera i rättsgiltig form utfärdat fördrag. Unionsbrevet bevarades 1429 på Kalundborg, där det upptogs i en förteckning över urkunder i kansliet.¹⁵ Förteckningen upptar inga andra unionsbrev. Ingenstädes ha dylika lämnat det minsta spår i det historiska källmaterialet.

Den Carlsson-Mohliniska teorin om att unionsfördraget av 1397 bekräftats av rättsgiltiga, sedermera förlorade urkunder saknar varje tillstymmelse till underbyggnad. Ett negativt resultat kvarstår emellertid av Carlssons och Mohlins argumenteringar: det bevarade, ofullständigt sigillerade unionsbrevet äger icke rättsgiltighet. Mohlin uttalar sig på denna punkt med fördömlig tydlighet: »Weibull har klargjort, att ett rättsgiltigt unionsavtal inte kan grunda sig på det bevarade konceptet.»¹⁶

III

Då Gottfrid Carlsson i »Medeltidens nordiska unionstanke» skulle förklara den roll av statshandling, som det bevarade pappersfördraget från Kalmar 1397 bevisligen spelat i och med vidiminationen på Kalundborg, framförde han en av Mohlins tankar: det bevarade brevet har varit avsett att överlämnas till den norske rikskanslern för att denne efter hemkomsten från Kalmar skulle kunna »för hemmavarande norska stormän uppvisa en bestyrkt text av unionsbeslutet». Detta skulle bl. a. förklara den uteblivna norska sigilleringen. Det vore enligt Carlsson

¹⁵ »Item en dectingen at thisse iij rike skole ewinne bliue samen vnder en koning, som giord war i Kalmarne.» Som MOHLIN påpekar (a. a. s. 372) återfinnas »nästan exakt samma ord» i en påteckning på det bevarade unionsbrevet: »En dechtingen at thesse iij rike skole ewinnen bliue vnder en koning, som giordh war i Calmaren.» Mohlin förklarar det »allt annat än troligt» att det bevarade brevet skulle ha benämnts en »dagtingan». Uppenbarligen var man av motsatt uppfattning i Erik av Pommerns kansli.

¹⁶ MOHLIN a. a. s. 364.

»överflödigt, att det norska rikets kansler och övriga norska brevutfärdare beseglade: de skulle ju ha det skriftliga vittnesbördet med sig till Norge och kunde då inför hemmavarande medbröder i riksrådet, bland dem biskoparna, själva vitsorda intrygets överensstämmelse med unionsbeslutet».¹⁷

Denna förklaring är märklig genom att den förutsätter, att de hemmavarande medbröderna skulle vara likgiltiga för att få bevis för om deras landsmän i Kalmar hade bundit sig för fördraget med sina sigill eller ej. Den har emellertid riktat uppmärksamheten på frågan om den uteblivna norska sigilleringen och om Norges ställning till unionsuppgörelsen. Sven Tunberg tog 1946 upp denna fråga.¹⁸ Han påpekar, att ingen norsk biskop var närvarande i Kalmar 1397, och får därav »en viss misstanke», särskilt då han erinrar sig att Norges riksråd helt uteblev från Kalmarmötena 1436 och 1438. Han får »liksom ett intryck» av norrmännen som »en trög och motvillig skara, som endast dröjande låter sig föras med i de gemensamma uppgifterna». Hans slutsats blir, att norrmännen »vägrade i vändningen» inför förslaget att införa valriket i Norge och drogo sig undan från sigilleringen.¹⁹ Drottning Margareta, vars inställning till unionsbrevet Tunberg tolkar efter Carlssons uppsats 1930 utan eget ställningstagande till diskussionen härom, skall då ha anmodat norrmännen »att till Norge överföra unionsdokumentet och där låta det bära det nordiska vittnesbörd, varav det var mäktigt. Med andra ord: de norska delegerade fingo i uppdrag att med unionsbrevet i hand söka verka för en norsk anslutning på den väg, som kunde befinnas framkomlig». Det förhållandet, att kaniken i Oslo Toke Nilsson var den, som 1425 å kung Eriks vägnar företedde unionsbrevet för vidimation på Kalundborg, blir för Tunberg liksom tidigare för Carlsson ett bevis för att

¹⁷ CARLSSON, Medeltidens nordiska unionstanke, s. 74 f.

¹⁸ S. TUNBERG, »Huru thet war talet i Kalmarn», Sv. Hist. Tidskr. 1946, s. 221 f.

¹⁹ TUNBERG a. a. s. 222.

brevet före 1425 förvarats i Norge och där haft en mission att fylla.²⁰

För Tunberg, som icke räknar med att några rättsgiltiga unionsdokument gått förlorade, har norrmännens uteblivna sigillering inneburit unionsfördragets fall 1397. Samma synpunkt framfördes 1951 av Johan Schreiner. Dennes utgångspunkter och bevisföring skilja sig emellertid väsentligt från Tunbergs.

Schreiner gör en egen analys av unionsbrevets corroboratio. I anslutning till Carlsson och Weibull uppfattar han rasuren i corroboratio och den därefter följande bestämmelsen om att sex pergamentbrev skola utfärdas, som resultatet av en »radikal programändring».²¹ Att konceptet två gånger betecknar församlingen i Kalmar som »alla», är, menar Schreiner, knappast någon tillfällighet. »I dette lå det utvilsomt at deltagerne i Kalmar-mötet ifølge redaktörenes mening hadde mandat til å gjøre bindende vedtak.» Men tillägget om de sex breven återspeglar motsatt åsikt: »Fra enkelte hold har det vært hevdet at man ikke var utstyrt med så vidtgående fullmakt.» Överenskommelsen måste alltså uppskjutas; oppositionen trumfades igenom sin vilja. Men dess motståndare »kjempet energisk videre», varom avslutningsformeln i corroboratio vittnar: »oc at alle thisse stykke æræ suo talædhe oc ende, oc at the j alle modæ suo fuldraghes oc fulkommes oc blifue sculæ, som fore screfuet star --».²² Detta innebar enligt Schreiner »en påstand om at forslaget til unionstraktat faktisk allerede var vedtatt». De män, som stått bakom denna uppfattning, äro enligt Schreiner att söka bland sigillanterna. Förhållandet, att norrmännen stå »oppfört samlet» i sigillantlistan efter danskar och svenskar, vittnar om att »de

²⁰ CARLSSON a. a. s. 75 f.; TUNBERG a. a. s. 223 f. Beträffande denna synpunkt har Paul Sjögren med rätta anmärkt, att det förefaller besynnerligt, att man inte vidimerade urkunden redan i Norge, om den förvarades där, innan Toke Nilsson gav sig ut på resa med den. SJÖGREN, Unionsbrevet i Kalmar 1397. Några synpunkter, Sv. Hist. Tidskr. 1946, s. 268.

²¹ J. SCHREINER, Mötet i Kalmar 1397, Sv. Hist. Tidskr. 1951, s. 255.

²² SCHREINER a. a. s. 257.

kretser som sto for dikteringen» utgått från att det inte tjänade något till att uppföra norrmännen i förteckningen, medan det »fra annet hold» invändes, att det hela var ändamålslost utan norskt deltagande. Då tre danskar beseglade brevet och tre underlåto att göra detta, vittnar det, säger Schreiner, om att danskarna villigt gingo med, så länge det ännu fanns möjlighet för norskt deltagande, men att de upphörde med sigilleringen, så snart man fick visshet om att norrmännen ställde sig avvisande.²³ Bakom unionsbrevet stå enligt Schreiner Margareta och den svenska aristokratin »i förening»; brevet är en kompromiss, som försöker tillgodose bägge parternas önskemål.²⁴ Kröningsdokumentet återigen är »en gjensidig stöttepakt, men i så avdempet utgave at selv nordmennene kunne være med». I polemik mot mig betecknar Schreiner kröningsdokumentets slottslovsbestämmelse som »en aristokratisk programerklæring». Beviset är att »som wi wilghe suare oc wæræ bekende bothe for Gudh oc men» innebär en erinran om att Margareta och Erik måste respektera »gjeldende rettsnorm» och att ingen slottsherre var bunden av »betingelser som tar sikte på å forandre forfatningen».²⁵

Schreiners konklusion blir, att Margareta och de svenska herrarna i Kalmar 1397 önskade få till stånd ett militäravtal för att kunna använda härsmakt från hela Norden för att försvara Sverige mot mecklenburgarna. Detta försök föll på grund av motstånd från Norge, vars representanter hyste ovilja mot projektet. Frånvaron av norska biskopar vid kung Eriks kröning vittnar, enligt Schreiner, om att man i Norge reagerat mot den gemensamma kröningen. »Et nidkjært og skinnsykt vakthold om norsk uavhengighet gjorde formodentlig utslaget.»²⁶

1956 kom ett nytt inlägg i diskussionen, framfört i två ver-

²³ SCHREINER a. a. s. 259 f.

²⁴ Ibidem, s. 266.

²⁵ Ibidem, s. 274 f., 272.

²⁶ Ibidem, s. 275 f.

sioner. Halvdan Koht tolkade Kalmardokumenten, dels i sin bok »Drottning Margareta och Kalmarunionen», dels i uppsatsen »Unionsbrevet frå Kalmar 1397» i Syn og Segn. Enligt Koht präglas de båda dokumenten av samma politiska tänkesätt.²⁷ Han betraktar unionsbrevet som ett utkast till en »carta».²⁸ Han anser det »föga troligt», att utkastet fällts på Margaretas anstiftan, då brevet »tycks motsvara alla hennes önskemål» och då hon redan i Dalaborg år 1388 hade gått med på förpliktelsen att styra vart och ett land efter nationell lag och rätt. Däremot kunde normmännen »kanske vara missnöjda», eftersom brevet bröt mot arvregeln i det norska kungadömet.²⁹ »Hovudmannen for dokumenta» tycks enligt Koht vara Peder Lodehat, men »visseleg hadde han så med seg den svenske rikskanslaren, bispen Knut av Linkjöping», och »ein kan gisse på at dei tok med seg den norske rikskanslaren og», prosten Arne Sigurdsson.³⁰ Den ändring i corroboratio, som Koht räknar med i anslutning till Gottfriid Carlsson, visar att den »sjuttonmannanämnd» som skulle ha stått bakom brevet, »böygde seg for innkasta og gjorde vedtak om ein heilt annan stadfestingsmåte».³¹ Orsaken till den ofullständiga sigilleringen tolkar Koht i anslutning till Tunberg med utgångspunkt från »eit rangt faktum», nämligen att Kalmarbrevet efter mötet sändes till Norge. Vi ha, menar han, ingen grund till att tro, att någon av de norska ledamöterna av sjuttonmannanämnden var emot ändamålet med utkastet, men de underlätto att besegla, eftersom dokumentet skulle föreläggas det norska riksrådet; den ofullständiga danska sigilleringen kan däremot »vera den reine slump og spelar inga rolle», och svenskarna ha sigillerat »i trygg visse om at dei hadde sitt riksråd

²⁷ H. KOHT, Drottning Margareta och Kalmarunionen, svensk övers. Sthlm 1956, s. 102.

²⁸ Ibidem, s. 101.

²⁹ Ibidem, s. 105.

³⁰ Syn och Segn 1956, s. 292.

³¹ Ibidem, s. 296.

med seg».³² Enligt detta resonemang är det Norges riksråd, som slutgiltigt skulle ha fällt utkastet till ett unionsfördrag; Koht gissar på att det var biskopen i Oslo Öystein Aslaksson »som stoppa det».³³

Tunbergs, Schreiners och Kohts inlägg i diskussionen ha det gemensamt, att de alla räkna med att unionsfördraget fällts genom norskt motstånd. Tunbergs och Kohts i det väsentliga gemensamma uppfattning hänger på det från Carlsson hämtade antagandet, att unionsbrevet fördes till Norge och därför ej behövde beseglas av norrmännen på Kalmarmötet. Som Schreiner redan framhållit i ett polemiskt inlägg, är detta ovisst, och Koht har i ett genmäle erkänt: »Vi står her berre med gissingar.»³⁴ Antagandet är i verkligheten helt gripet ur luften. Det baserar sig uteslutande på förhållandet, att det var kaniken i Oslo Toke Nilsson, som 1425 i Kalundborg företedde brevet till vidimation i kung Eriks namn. Man har dragit slutsatser härav utan att undersöka, vad Toke Nilssons roll vid tillfället innebar med hänsyn till gängse praxis vid vidimationer. Den anger icke, att Toke Nilsson eller hans biskop haft originaldokumentet i förvar utan att den myndighet, som han representerat, önskat få en kopia till sitt förfogande.³⁵ Akten uppger, vem denna myndighet var: Erik av Pommern. Då kopian fördes till Norge, har sannolikt kung Erik 1425 liksom tio år tidigare önskat begagna brevet för att förmå norrmännen till krigsprestationer.³⁶ Det »faktum», på vilket den Tunberg-Kohtska teorin bygger, existerar icke; det

³² Syn og Segn 1956, s. 297 f.

³³ Ibidem, s. 299.

³⁴ J. SCHREINER, Beseglingen av unionsbrevet 1397, och H. KOHT, Tilsvar, i Norsk Historisk Tidskrift 38 (1957), s. 21-24.

³⁵ Beträffande praxis vid vidimationer se exempelvis Repertorium Diplomatum regni Danici mediævalis nr 5901, 6042 och 6276 och Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432, Upps. 1903, s. 112, 116, 120, 142. När t. ex. ärkedjåken i Uppsala Christoforus Laurentii i Basel företedde kung Eriks brev till Basalkonciliet för vidimation innebar det ej, att han haft uppsikt över konciliets arkiv utan att han representerade Uppsala domkapitels intressen.

³⁶ Uppgift hos KOHT, Drottning Margareta, s. 122, att kopian förvarats i Oslo.

är därför obehövt att gå in på teorins övriga led. Som supplerande indicium på norskt motstånd mot unionsöverenskommelsen ha både Tunberg och Koht anfört de norska biskoparnas frånvaro från Kalmarmötet. Det är tänkbart, att detta kyrkliga uteblivande har något att göra med kungakröningens nya form och ur norsk synpunkt excentriska ort, men faktum är, att vi icke ha en aning om varför just dessa fem män underlåto att resa till Kalmar. Som Tunberg framhållit, var det ej ovanligt, att det norska riksrådet helt uteblev från unionsmötena i det avlägsna Kalmar.

Vad beträffar Schreiners klart och friskt framförda teori, vilar den på följande antaganden.

1. Uttrycken »efter allæ rikesens gotho manne samthycet oc radh» och »met en ræt endrecht oc samthykke alle rikesens radhgeuere oc men» skulle ange, att mötesdeltagarna hade mandat att sluta bindande avtal. Detta är ett obevisat påstående. Uttrycken ange blott, att brevens utfärdare ansågo sig representera rikenas män, vare sig de hade fullmakt eller ej.

2. Tillägget i corroboratio skulle visa, att man på sina håll ansåg, att mötesdeltagarna saknade fullmakt. Detta är ett lika obestyrkt antagande som det närmast föregående. Tillägget visar, att Kalmarbrevet behövde suppleras med andra brev. Skulle i fördragsakten en mening ha instoppats, som angav att brevets utfärdare saknade befogenhet att sluta fördrag, så skulle akten i dess kvarstående utformning ha blivit meningslös.

3. Efter tillägget om de sex breven skulle fördragets tillskyndare i sin tur ha trumfat över oppositionen genom att sätta in en mening, som angav, att fördraget var slutet. Meningen betyder mycket riktigt, att fördraget är avtalat och skall verkställas; avtalet innefattar emellertid också utfärdandet av de sex breven. Tanken, att två kämpande grupper medan dokumentet utskrivits skulle ha polemiserat mot varandras åskådningar i varvtalets inplacerade meningar, är icke sannolik.

4. De norska namnens placering i sigillantlistan efter danskar

och svenskar skulle återspegla en meningsbrytning i frågan om nödvändigheten av att norrmännen alls skulle tagas med. Detta är möjligt, men vi veta för litet för att dra slutsatser i denna fråga. En annan gissning vore, att brevets tillskyndare markerat en norsk sigillantgrupp utan tanke på att konceptet skulle förvandlas till ett definitivt aktstycke genom påtryckta sigill.

5. Danskarna skulle, i motsats till svenskarna, ha upphört att sigillera, så snart de fingo visshet om att norrmännen inte deltog i beslutet. Antagandet är obestyrkt. Tankegången hör snarare hemma i Atlantpaktens än i Kalmarunionens skandinaviska miljö.

6. Kröningsdokumentets slottslovenbestämmelse skulle vara en aristokratisk programförklaring, eftersom uttrycket »som wi wilghe suare oc wæræ bekende bothe for Gudh oc men» skulle kräva respekt för »gällande rättsnorm». Uttrycket innebär en konventionell reservation: rikenas råd och män skola beträffande slott och län följa Margaretas och Eriks bud, så länge dessa ej stredo mot Guds vilja och hederns krav. Detta är, om man så vill, en erinran om gängse rättsnormer men absolut inte ett åberopande av »författningen» i betydelsen de tre rikenas inhemska lagar. En dylik tolkning innebär en anakronistisk begreppsfröskjutning. Under inga förhållanden förpliktar kröningsdokumentet några andra än dess utfärdare: rikenas råd och män. Det förpliktar inte drottningen eller konungen till någonting.

Förhållandet, att tolkningen av Kalmardokumentens slottslovenbestämmelser över huvud taget kan diskuteras, beror på att nyare analyser av dokumenten begränsat sig till 1397 års situation utan att taga hänsyn till den åskådningsundervisning, som Erik av Pommern själv gav av bestämmelsernas praktiska tillämpning under sin senare regeringstid. Som Aksel E. Christensen klarlagt, har det rått en principiell motsättning mellan Eriks åtgärd att ställa slottsloven på Bogislav av Pommern och det danska riksrådets krav på fri dispositionsrätt över slott och

län vid tronvakans.³⁷ Riksrådet har 1437 hävdad, att kung Eriks disposition av slottsloven har varit oförenligt med ett fritt valkungadöme: »Do spreken se mer tho uns unde seyden so, dat juwe gnade hadde antwordet den slotlouen wech hir int rike tho juwes faderbroders sons hand, unde beden uns hochliken juw tho underwisende tho vorwendende den slotlouen so, dat gii laten den stan tho des hand, den de rikens man kesen to koninge na juweme dode, unde laten alle dre rike bliuen by ereme vri-gen kore . . .»³⁸ Rådet hävdade den princip, som kom till uttryck i unionsbrevet från 1397, medan Erik å sin sida begagnade sig av den rätt, som kröningsbrevet gav honom, att bestämma över vem som skulle ha tillgång till slott och län efter hans död. I denna strid om rätten att förfoga över de ekonomiska och militära maktmedlen låg hela realfrågan, om konung eller stormän skulle ha regeringsmakten i sina händer. Kröningsbrevet, som gav konungen och drottningen rätt att bestämma över slott och län även för tiden efter sin död, har säkerställt ovillkorlig överlåtelse av de tre rikenas maktresurser till den designerade tronföljaren; unionsbrevet har velat förhindra en dylik överlåtelse. Det är lätt att härav dra slutsatsen, vilket av de två dokumenten, som svarat mot Margaretas och Eriks intressen och önskningsar.

Koht har invänt, att Margareta 1388 lovade, att förfara med fästen och land så som den svenska lagen utvisade. I anledning härav har man bara att konstatera, att kröningsbrevet 9 år senare gav henne och Erik av Pommern vidgade befogenheter. Mellan de båda breven låg Sveriges erövring och enväldets befästande. Margareta var inte den, som försummade att begagna sig av förbättrade politiska konjunkturer.

7. Margareta och de svenska stormännen skulle 1397 ha önskat engagera danskarna och norrmännen till Sveriges försvar;

³⁷ A. E. CHRISTENSEN, Erik af Pommerns danske kongemagt, Scandia XXI, s. 46-51, 60.

³⁸ Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse som Konge af Danmark, udg. ved Anna Hude, Kbhvn 1897, s. 2.

danskarna ställde sig tillmötesgående, men »forsöket strandet på norsk motstånd».

Margareta riskerade 1397 nytt krig med Albrekt av Mecklenburg; hon befann sig sedan länge i krig med vitalianerna i Östersjön. Hon hade i detta krig använt både svenska och danska styrkor; det finns intet, som tyder på att den militära samverkan mellan hennes riken utgjorde något akut problem för henne. På längre sikt kunde en reglerad dylik samverkan ha varit en vinst för henne, om hon nämligen inte litade på att den kom till stånd utan avtal och därmed utan skadeståndsförpliktelser och plikt till fånglösen för kungamaktens representant.

»Danskarna» voro såtillvida tillmötesgående i detta avtal som tre danskar satte sina sigill på unionsbrevet. Vad norrmännen tyckte och tänkte härvidlag är oss helt obekant, då ingen norrman gjort något som helst, som har att göra med förslaget till unionsavtal. Vi äga icke heller kännedom om några försök att engagera norsk krigsmakt mot vitalianer och mecklenburgare. Schreiner förutsätter, att man siktat på den norska ledungsflottan – en i tidens krigföring okänd faktor – som skulle ha satts in i Östersjön, där norska flottor icke opererat sedan sagatiden. Tanken övertygar icke. När Erik av Pommern 1415 åberopade unionsfördragets förmenta hjälpförpliktelser för invånarna i Viken, var det ledungsskatt han ville ha, inte militära prestationer.

Därmed äro samtliga argument för den »norska» förklaringen av unionsavtalets fall genomgångna. De utmärkas från början till slut av fria antaganden utan verklighetsunderlag. Ty kvar står, att norrmännens totalt passiva roll i förhållande till unionsbrevet av 1397 inte tillåter några spekulationer om deras åsikter, än mindre om åtgärder från deras sida, som icke satt några spår i källmaterialet. Vi veta ej, om Norges stormän i verkligheten voro anhängare av eller motståndare till sitt lands arvrikesordning – vi veta blott, att de tillämpade den. Vi veta ej, om de voro intresserade eller ointresserade av militära hjälpförpliktelser; Norges utrikespolitiska problem var de tyska köpmännen,

och för att kunna dra slutsatser i denna fråga vore det först och främst önskvärt att känna de norska stormännens åsikter härvidlag. Ingen norrman satte sitt sigill under unionsbrevet. De kunna ha lämnat Kalmar, när saken blev aktuell – någon kan ha undanhållit dem brevet – »den rena slumpen», som danskarna enligt Koht ha varit underkastade, kan faktiskt även ha gripit in i norrmännens göranden och låtanden. De kunna slutligen ha varit motståndare till avtalets bestämmelser, av egen drift eller på Margaretas tillskyndan. Allt detta är möjligt. Vi veta intet om hur det verkligen förhöll sig.

Ett är visst: då intet tyder på att Margareta, Erik och de svenska och danska stormännen togo någon speciell notis om Norge i unionspolitiken åren omkring 1397, och då norrmännen ej veterligen gjorde något åt denna, äro vi ej berättigade att tillmäta dem någon betydelsefull roll i 1397 års händelser.

IV

Det vidlåder den nyare diskussionen om unionsdokumenten från Kalmar ett spekulativt drag, som är genomgående. Problemet har behandlats som ett isolerat, källkritiskt problem. Detta har främjat den analytiska intensiteten i diskussionen men icke den nyktra bedömningen av Kalmardokumenten som politiska aktstycken. I det följande skall ett försök göras, att på nytt rekonstruera den politiska miljö, ur vilken Kalmardokumenten framgått.

I Nyköpings recess den 20 september 1396 har för första gången ett möte projekterats, som har karaktär av unionsmöte. Sveriges riksråd och män utfästa sig i recessen att komma så många av riket i Sverige med fullmakt, när och var kung Erik och drottning Margareta önskar, och möta rikenas män av Danmark och Norge och å kung Eriks och Sveriges rikets vägnar överenskomma med dem och särskilt giva och taga sådan förvaring, att intet av de tre rikena skall någon tid örloga eller

pranga på det andra. Som motiv anges, att alla tre rikena nu ha en och samma konung, som är konung Erik. Det som förutses är ett avtal om evig fred. Intet i recessen anger, att detta avtal skall anknytas till Eriks kröning. Initiativet till mötet läggs i konungens och drottningens händer. Avtalet skall utformas efter deras »radh oc wilia».

I slutet av år 1396 har Margareta skrivit till den preussiske högmästaren och till Lübeck och inbjudit dem att sända representanter till en dag i Kalmar på nästkommande trinitatis söndag.³⁹ Det ärende, som hon hade att förhandla om med dessa makter var ett krav på gottgörelse för de två fredsskepp från Kalmar, som preussiska skepp föregående sommar hade kapat under Hoburgen, föregivande att kalmariterna voro sjörövare. Både högmästaren och Lübecks råd avböjde den 3 respektive 15 januari att skicka sändebud till Kalmar, lübeckarna med bön att Margareta skulle välja en lägligare plats än Kalmar. I Lübecks brev talas om en dag, som hansestäderna planerat att hålla på Sancta Margaretas dag, sannolikt den 13 juli, om vilket möte man framdeles vill meddela drottningen. Meddelande kom aldrig, enligt vad Margareta förebrådde lübeckarna i ett brev från Kalmar den 6 juli. I samma skrivelse uppgav drottningen, att hon efter vintern hade skrivit ett brev från Lödöse och frågat, vad hanseaterna ämnade göra för att fördriva sjörövarna ur sjön.⁴⁰

Uppenbarligen valde Margareta Kalmar till mötesplats med den taktiska beräkningen, att hanseaterna skulle sättas under moralisk press i samband med Kalmarborgarnas skadeståndskrav. Vi veta ej vid vilken tidpunkt Eriks kröning i Kalmar blev bestämd; sannolikt skedde det samtidigt med att mötet fastställdes. Men om detta evenemang meddelade Margareta varken högmästaren eller Lübeck, när hon inbjöd till mötet på kröningsdagen. Dessa makters sändebud skulle bli åtminstone cere-

³⁹ Hanserecense I: 4, Leipzig 1877, s. 370 f., 372.

⁴⁰ Ibidem, s. 387.

monieellt medskyldiga, när Albrekt berövades sitt svenska kunganamn genom Eriks kröning. Planen misslyckades, men kröningens förläggning till den ovanliga orten Kalmar kvarstod som en rest av den.

Även ett annat ärende togs upp på Kalmarmötet. Den 11 juli erbjöd sig kung Erik inför de tre rikenas riksråd att vid rättgång framlägga sina anklagelser gentemot de avfälliga hövitsmännen Sven Sture och Sommer.⁴¹ De anklagade instämdes därvid att stå till svars efter 12 veckor.

Den 17 juni, på trinitatis söndag, kröntes Erik av Pommern i Kalmar. Den 23 juni utfärdades från mötet ett brev, som hittills ej dragits in i diskussionen. Det var ett avlatsbrev, utfärdat till förmån för vårfrukyrkan i Aarhus av samtliga i mötet deltagande biskopar »parlamento Kalmarie celebrato». Avlat tillförsäkras bl. a. »qui pro felici statu et pacifico regnorum Dacie, Swecie et Norwegie et eorundem rege, Domino Erico et Domina Regina Margaretha et ecclesiarum nostrarum Deo placente regimine, et presentium litterarum impertorum salute, Deum pie exoraverint».⁴² I denna kyrkliga akt framstår rikenas lyckliga och fredliga tillstånd sammankopplat med Eriks och Margaretas personliga välfärd och med kyrkans styrelse. Motivet från Nyköpingsrecessen, fred mellan rikena i personalunionens tecken, har i solenn form upprepats kort efter kröningen. Enligt ordalydelsen i brevet har »dagen» i Kalmar ansetts vara avslutad redan vid tiden för brevets utfärdande. Två av de biskopar, som utfärdade avlatsbrevet och som alltså rimligtvis deltog i kröningen, ha ej medverkat som sigillanter vare sig i trohetsförsäkran eller unionsbrevet: Eskil av Ribe och Lave av Viborg. Sannolikt ha de lämnat mötet före den 13 juli. Förhållandet ger en tankeställare; vi äro ej berättigade att anse krö-

⁴¹ Udvalg af hidtil utrykte Danske Diplomer og Breve, udg. af C. Molbech og N. M. Petersen, Kbhvn 1858, s. 67 f.

⁴² E. PONTOPPIDAN, *Annales ecclesiae danicae diplomatici*, del II, Copenhagen 1744, s. 251 f.

ningsbrevets sigillantlista som en uttömmande förteckning över deltagarna i Kalmarmötet.

Den 13 juli utfärdades kröningsbrevet. Jag har tidigare analyserat dess innehåll och vill härtill blott lägga några allmänna synpunkter på frågan om brevets innebörd.

Den tidigaste åsikt i denna fråga, som uttalats, är den som under kung Eriks regeringstid nedskrivits på brevets baksida. Enligt den okände man i konungens kansli, som här förde penan, innehöll brevet ej bara en trohetsförsäkran till Erik utan också en försäkring »at these III rike skole bliue til samen vnder hanum». På vad i brevet grundar sig denna tolkning? Uppenbarligen på förhållandet, att sigillanterna i brevet uppträtt som en enhet utan nationell åtskillnad. Då de samfällt lovat att förfara med slott och län efter konungens vilja, har detta inneburit den reellaste garanti för de tre rikenas enhet, som sigillanterna kunde lämna. Kröningsbrevet var som konstitutivt dokument en nyhet; det markerade den nya riksenhet, som knöts till den unionella kronan som symbol för den kungliga myndigheten. Brevet nämner, att Erik tidigare tagits till konung i varje rike för sig; nu har han insatts i sin värdighet som »krönt konung» och får därför trohetsförsäkran i denna sin egenskap. Vi veta, att feodala trohetsceremonier förekommit redan vid Eriks hyllning som svensk konung i Uppsala föregående år, då 36 män slogos till riddare.⁴³ Nu har en ny höghet skapats: kronan över de tre rikena. Tio år tidigare svuro Litauens furstar sin tidigare herre Jagiello trohet efter hans giftermål med Jadwiga av Polen och bundo därtill sin och sina efterkommandes trohet vid »corona Poloniae».⁴⁴ Har detta exempel på union i Östersjöns grannskap varit känt för Pommerns hertigar och för Margareta? Den kollektiva trohetsförsäkran i Kalmar tillämpade

⁴³ Hanserecesse I: 4, s. 354.

⁴⁴ Akta unji Polski z Litwa 1385-1791, wydali S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków 1932, s. 13-23; Z. WOJCIECHOWSKI, L'état Polonais au moyen-âge, Paris 1949, s. 115 f., 121 f., 124 f.

icke den polsk-litauiska unionens former, men principen om den unionella kronan som symbol för en ny statsenhet går igen på ömse håll.

Spelar det någon roll, att kröningsbrevet säger, att kung Erik blivit »wnfongen oc taken» till konung i Danmark, Sverige och Norge, medan unionsbrevet på motsvarande plats har »taken, walder oc wnfongen»? Schreiner har framhållit, att verben »taga» och »undfå» voro neutrala ord, som lika väl kunde tillämpas vid val som ärftlig tronföljd.⁴⁵ Detta är riktigt. Men när Schreiner härav drar konklusionen, att »det var mindre presist, men kom utvilsomt ut på det samme, å si at han ble 'tatt, valt og unnfangen'», så är det inte riktigt, ty »välja» var ej något neutralt ord. Det är dess förekomst i unionsbrevet, som är signifikativ, inte terminologien i kröningsbrevet. Visserligen kan man med Koht säga, att det ju bara var »ett konstaterande av det som i själva verket hade försiggått».⁴⁶ Men det betydelsefulla är, när och i vilket sammanhang man konstaterade, att Erik var vald konung. När svenskarna 1434 gjorde uppror mot honom, var detta konstaterande deras ledmotiv. Men när Margareta 1396 meddelade Danmarks folk och främmande makter, att Erik hade bestigit tronen, var det inte tal om något val. I den allmänna stadga, som utsändes till Danmarks olika landsdelar, heter det: »Æffter thy ath righens mæn j Danmark aff allæ landæ hawæ wor frendæ konung Erik hylleth oc vntfanget til theres herræ oc konung j Danmark . . .»⁴⁷ Den 25 februari 1396 skrev Lübeck till de preussiska städerna: »Ok wetet, det de koninginne uns in eren breven gescreven heft, dat ze dat koningryke van Dennermarken deme koninge van Norwegen, also des herthogen sone van der Stolpe, uppgelaten heft, unde ere manschap in Denemarken eme meenliken gehuldiget hebben.»⁴⁸

⁴⁵ SCHREINER a. a. s. 268 f.

⁴⁶ KOHT, Drottning Margareta, s. 101 f.

⁴⁷ Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv V, udg. af C. F. Wegener, Kbhvn 1871-75, s. 52 f.

⁴⁸ Hanserecesse I: 4, s. 327.

Den 27 mars talade högmästaren i brev till Erik av Pommern om dennes brev, »dorynne uns ewir durchluchtikeit schribet, wy das des riches manne czu Denmarken euch geholdet und czu eren heren und konig entphangen haben».⁴⁹ Den hanseatiske hövitsmannen i Stockholm Hermann van der Halle har före Eriks tronbestigning i Sverige skrivit den 6 juli till de preussiska städerna: »Wetet, dat de koninginne werd komen to Upsal uppe sunte Marie Magdalenen dagh, unde ok kumpt dar des rykes raed, alzo umme den koningh to kesende», men efter akten skriver han: »Juwe erbarkeit wille weten, wo de koninginne hir is gewesen to Upsal unde heft gekoren to enem konynge des hertogen sone van der Stolpe, unde dar is mede gewesen des rikes raed unde de Sweden, unde hebben dar vulbort tho gegeven, unde hebben em gehuldiget unde gesworen.»⁵⁰ I Nyköpings recess talar det svenska riksrådet om tiden innan Erik blev deras konung, »oc swa sidhan wi hanom hylladom oc sworom oc vntfyngom rættelika til warn rætta herra och konung ouer Suerikes rike oppa Mora sten».⁵¹ Kröningsbrevets ordval ligger helt på linje med det, som betecknade Margaretas och Eriks uppfattning om det sätt, på vilket den sistnämnde blivit konung i Danmark och Sverige: insatt i sin värdighet av Margareta och bekräftad och hyllad i samma värdighet av undersåtarna.

Detta är ingen tillfällighet. Det är lika litet en tillfällighet, att kung Henriks av England sändebud till det danska hovet 1402 måste vända sig till vissa uppriktiga personer av andligt stånd för att få besked om att Danmark och Sverige voro valriken och icke arvriken.⁵² Lika litet som att de danska biskoparna, då de på kung Eriks uppdrag skrevo till påven 1432, talade om sin konung, »qui ultra XL:a iam annos regno Swecie pacifica posses-

⁴⁹ Hanserecense I: 4, s. 330.

⁵⁰ Ibidem, s. 353 f.

⁵¹ Sveriges Traktater II, s. 656.

⁵² Diplomatarium Norwegicum XIX, s. 781.

sione presiderat», vilket innebar att Erik enligt denna uppgift skulle ha varit konung i Sverige före 1392: flera år före valet på Mora sten. Detta stämmer med Eriks titel »Sveriges rätta arvinge» åren 1390–96 och med de mot Erik lojala biskoparnas förklaring till påven 1433, enligt vilken konungen var »verus rex natus ad regnum Suecie» och »de regali horum trium regnorum progenie oriundus, jure natiuo et hereditario per communem et concordem omnium et singulorum illorum, quorum intererat, electionem dictorum trium regnorum regnum (regimen) pacifice . . . adeptus».⁵³ Rätten till tronen är enligt denna uppfattning ärftlig; valet omtalas visserligen i biskoparnas argumentering 1433 – som var avsedd att bemöta ärkebiskop Olaus Laurentiis agitation vid kurian – men som ett alla de tre rikenas, således också arvriket Norges, fredliga anammande av tronarvingen. Konsekvent har på den kungliga sidan Eriks rätt till tronen härletts från hans arvsrätt respektive från Margaretas överlämnande av regeringsmakten till honom. Häremot kontrasterar unionsbrevets innehåll, ej blott genom att ordet »walder» inskjutits mellan »taken» och »wnfongen» utan framför allt genom de utförliga och centrala bestämmelserna i brevet om de tre rikenas val av ny konung.

De teokratiska inslag i kröningsbrevet, som jag påpekat i min gradualavhandling, äro i och för sig av mindre betydelse; det betydelsefulla är den skillnad i formuleringen mellan de två breven som innebär, att kröningsbrevet fastslår Eriks andliga och världsliga makt i hans egenskap av krönt konung generellt sett, medan unionsbrevet binder denna makt vid i de tre rikena rådande praxis.⁵⁴ Över huvud taget koncentrerar sig kröningsbrevets betydelse till två sakhållanden. Det ena är brevets egenskap av ensidig trohetsförpliktelse av rikenas rådgivare och

⁵³ Akter rörande ärkebiskopsvalet 1432, s. 29, 76.

⁵⁴ Sverige och Kalmarunionen, s. 46 f. Jfr SCHREINER a. a. s. 269 f.; KOHT, Drottning Margareta, s. 102. Ingendera av dessa båda författare har uppfattat den avgörande distinktionen.

män, avgiven utan nationell åtskillnad i anledning av den gemensamma konungakröningen. Det andra är brevetts garanti för att Erik och Margareta skulle ha rätt att disponera över slottsloven även efter sin livstid.

Låt vara att invånarna i Danmark och Sverige ha valrätt, skrevo 1402 Henrik IV:s sändebud till Privy Council, de bruka välja medlemmar av kungafamiljen »på grund av att efter konungarnas frånfälle mestadels slott och befästningar ha brukat övergå på dessa familjemedlemmars händer, så att, om de icke väljas, krig och tvister bruka uppstå på grund av besättandet av slotten». Även om efter Margaretas död Eriks rätt till Norge skulle upphöra, skulle norrmännen erkänna Erik som konung för hans livstid och hans barn efter honom på grund av slotten och befästningarna och den makt, som han och de erhöilo från sina två övriga riken, skrevo engelsmännen.⁵⁵

Denna sakkunniga, samtida analys torde väga tyngre än alla moderna spekulationer om innebörden av kröningsbrevets slottslovenbestämmelser. Kröningsbrevet garanterade i verkligheten, att de tre rikena skulle förbliva ej blott under kung Erik, utan även under den som han designerade till sin efterföljare.

⁵⁵ D. N. XIX, s. 794, 798 f. Beträffande dateringen och tillförlitligheten av den engelska redogörelsen se LÖNNROTH, Sverige och Kalmarunionen, s. 30 f. och TUNBERG a. a. s. 226. Efter att i British Museum ha undersökt vederbörande handskrifter, Mss. Cotton. Nero BIII fol. 5 nr 3 och fol. 18 nr 13 vill jag tillägga, att den version av redogörelsen, som har marginaldateringen 9 augusti 1400 vid uppgiften att Margareta ännu är i livet, uppenbarligen är sekundär i förhållande till den smutsiga och slarvigt utskrivna scedula, som bär spår av att sammanviken ha färdats med en försändelse. Marginalanteckningen är skriven på tre rader sålunda:

videlicet anno dñi
M^o CCCC^{mo} nono
dē mensis Augusti

Den enklaste förklaringen torde vara, att anteckningen avser den 9 augusti 1409, varvid skrivaren försummat att upprepa »nono».

V

Beträffande unionsbrevets politiska innehåll i jämförelse med kröningsbrevets hänvisar jag allmänt sett till min i gradualavhandlingen givna redogörelse. Jag hänvisar också i tillämpliga delar till de inlägg i diskussionen om Kalmarbrevet, som efter mig gjorts av Aksel E. Christensen, Paul Sjögren, Sven Ulric Palme och Åke M. Sällström.⁵⁶

Sällström har framfört nya synpunkter av intresse beträffande unionsbrevets karaktär. Han anser, att papperskvaliteten i brevet icke tillåter antagandet, att det ursprungligen varit ämnat att vara blott ett koncept. Det stora folioformatet tyder närmast på att det icke varit avsett som sådant; ändringarna i brevet tyda ej heller härpå. Brevet har, innan ett antaget tillägg i corroboratio beslöts och gjordes, varit en definitivt utskreven urkund, färdig för sigillering. Innehåll, språk, handstil, datering och besegling ådagalägga, enligt Sällström, att brevet »varken är ett fallet förslag, ett beseglat vittnesbrev eller koncept, utan oberoende av pergamentbrev, vad det utger sig för, nämligen den svenska originalurkunden för en evig union».⁵⁷

Sällströms påpekanden rörande brevets relativt påkostade utstyrsel äro under alla förhållanden befogade. De göra det nödvändigt att icke utan tvingande skäl räkna med upprepningar och formella otympligheter i texten. Emellertid är vår kännedom om koncept till medeltida statsakter så ringa, att det icke är möjligt att a priori göra några påståenden om hur en utskrift, avsedd att tjäna som underlag för förhandlingar på mycket hög nivå, skall se ut i jämförelse med en färdig pappersurkund. Där- emot kan man utan vidare fastställa, att det är mycket ovanligt, att ett fördrag av största vikt fått sin permanenta utskrift på

⁵⁶ A. E. CHRISTENSEN, *Kongemagt og Aristokrati*, Kbhvn 1945, s. 231 f.; SJÖGREN a. a.; PALME, *Till den statsrättsliga tolkningen av 1397 års acta*, Scandia XX (1950); SÄLLSTRÖM, *Aristokrati och hierarki i det medeltida Sverige I*, Lund 1951, s. 53-63, 88-101.

⁵⁷ SÄLLSTRÖM a. a. s. 35-38, 87.

papper. Ha vi verkligen anledning anta, att så varit förhållandet med 1397 års unionsfördrag?

Det är att märka, att Sällströms teori står och faller med antagandet om en ändring i corroboratio, som vid slutredigeringen av brevet reducerat det bevarade exemplaret till koncept, varefter sigilleringen återigen skulle ha förvandlat detta koncept till originalurkund för en evig union. Antagandet bygger på den rasur av orden »tha hafuom wi» efter corroboratios första »som fore screfuet star», som påvisats av Gottfrid Carlsson och av denne och Lauritz Weibull ansetts indicera ett tillägg till den tidigare texten av bestämmelserna om att sex pergament-exemplar av breven skola utfärdas.⁵⁸ Rasuren i och för sig kan, som jag tidigare framhållit, lätt förklaras med en mekanisk felskrivning. Uppfattningen att den hänger samman med en ändring av innehållet i corroboratio beror med andra ord helt av om bestämmelsen om de sex breven strider mot de intentioner, som kunna utläsas av brevets text före rasuren. Är så förhållandet?

Sällström har företagit en granskning av brevets narratio och kommit till resultatet, att denna är »utarbetad med iakttagande av en fullständig symmetri och språklig parallellism, som förråder en högt uppdriven färdighet i kanslistilen». Satsdelarna »äro valda med största omsorg så, att begreppen svara emot eller täcka varandra»; satsbyggnaden »är icke anakolutisk utan tvärtom ytterst konsekvent genomförd».⁵⁹ Det torde ej vara mycket att tillägga till denna slutsats, som skiljer sig från den i tidigare forskning vanliga uppfattningen, även om man gör reservationen att Sällströms tolkning av »at» såsom preposition i inledningen till narratio förefaller något osäker.⁶⁰ Det finns med andra ord alla skäl att noga uppmärksamma den statsrättsliga tankegång, som fått sitt systematiska uttryck i narratio.

⁵⁸ Norges Gamle Love II: 1, Chria 1912, s. 35; Sv. Hist. Tidskr. 1930, s. 413 f.; Scandia III (1930), s. 209 f.

⁵⁹ SÄLLSTRÖM a. a. s. 71 f. Jfr SCHREINER a. a. s. 252.

⁶⁰ Ibidem, s. 119; jfr LÖNNROTH, Sverige och Kalmarunionen, s. 57 not 5.

Det heter här, att kung Erik blivit tagen, vald och undfången till konung över alla de tre rikena »met en ræt endrecht oc sæmyæ oc kerlich oc gothwilghæ huars rikesens om sich oc met radh oc fulbordh oc samthykke höghbörne förstynne wor nadighe fru drotning Margaretæ oc met allæ thryggæ rikesens gothwilghæ oc fulkomlicæ samthyct, biscope oc klerkæ, rideræ oc swenæ oc ganze oc menæ rikesens almughæ i huort riket om sich». Tre faktorer kunna urskiljas i detta händelseförlopp: de tre rikenas endräkt, Margaretas fullbordan och samtycke och folkets, uttryckt i ständerformel, samtycke i varje särskilt rike. Det är dessa faktorer, som måste komma till uttryck i ett fördrag, där en ny konstitution med unionellt kungaval skapas. De tre rikena skola bekräfta sin sämja såsom statliga enheter, Margareta och hennes efterträdare Erik måste ge sin bekräftelse, och folket i varje rike för sig måste slutligen ge uttryck för sitt samtycke till de jämkningar i respektive rikets rättsordning, som den unionella konstitutionen medför.

I Kalmar funnos Margareta och Erik samt rikenas råd och män som representanter för rikena Danmark, Sverige och Norge. Men undersåtarna i varje särskilt rike kunde ej på detta möte stifta ny lag. Det måste ske i efterhand, och härvid var speciellt köpstädernas medverkan i rådande läge politiskt betydelsefull. Margareta och hennes anhängare drevo Kalmars ersättningskrav gentemot preussarna; de ville komma i besittning av Stockholm och Visby och sökte vinna Lübeck för samverkan mot fetaliebröderna. Dessa förhållanden överskuggade mötet redan vid dess planläggning. Det finns ingen anledning att förutsätta, att de skulle ha aktualiserats först i en avslutande fas i förhandlingarna.

Den statsrättsliga tankegången i narratio har med andra ord som logisk konsekvens, att kungamaktens företrädare skulle sluta fördrag på mötet i Kalmar med rikenas råd och män, de senare grupperade som slutet enhet för att markera rikenas endräkt, sämja, kärlek och godvilja. Men den har också som

konsekvens, att biskopar, klerker, riddare och svenner och vissa enheter ur det meniga folkets massa i varje rike för sig borde bekräfta fördraget. Bestämmelsen i corroboratio om sex pergamentbrev, tre av vart rike, försedda med konungens, drottningens, rikenas råds och mäns och köpstädernas sigill svarar sålunda direkt mot den statsrättsliga uppläggningsen i narratio. Den vittnar ej om någon förändring i principerna för fördragets stadfästande. Tanken, att rasuren i corroboratio skulle avslöja en dylik förändring, tillfredsställer otvivelaktigt driften till dramatisering vid historisk rekonstruktion. Men den framstår ej som resultat av en systematisk analys av unionsbrevets innehåll.

Sedan detta konstaterats, ter sig det bevarade unionsbrevet som ett omsorgsfullt utarbetat koncept fram till textens slut, som talar om att sigill skola hängas för detta brev. Därmed omöjliggöres också Sällströms tolkning av brevet som »de svenska herrarnas å rikets vägnar utfärdade förbindelse till å ena sidan konung Erik och drottning Margareta, å andra sidan rikena Danmark och Norge».⁶¹ Sällström har framdragit åtskilliga vägande argument för att brevet haft svensk proveniens, men det är ofrånkomligt, att sigillantlistan dels upptar män från alla tre rikena, dels företer sådana formella brister, att man ej kan tänka sig den i oförändrat skick överförd till definitiv utskrift.⁶²

Sigillantlistans sju svenska herrar samt tre av danskarna ha tryckt sina sigill under konceptet, som därefter förvarats i det kungliga kansliet. Detta måste under alla förhållanden innebära, att de tio sigillanterna förklarar sig för en överenskommelse sådan som unionsbrevet innehåller. Jag har i min gradualavhandling tolkat brevet som ett konstitutionellt förslag till fördrag, utformat i opposition mot Margareta. Denna min uppfattning har ytterligare underbyggts av A. E. Christensen, P. Sjögren,

⁶¹ SÄLLSTRÖM a. a. s. 67.

⁶² LÖNNROTH, Sverige och Kalmarunionen, s. 58; SÄLLSTRÖM a. a. s. 64 f.

S. U. Palme och Å. Sällström. Häremot ha Gottfrid Carlsson, Tunberg, Schreiner och Koht framhållit brevets betydande garantier för unionskungadömets fortbestånd och för unionell samverkan mellan rikena, som böra ha legat i linje med Margaretas politik. Några reflexioner av allmän innebörd om tolkning av fördragstexter kunna i anledning härav vara befogade.

Unionsbrevets text, sådan den föreligger, är avsedd att återge en överenskommelse av kungakröningens datum den 17 juni. Brevet är daterat Margarete dag, enligt olika tolkningar den 13 eller 20 juli. Av avlatsbrevet för vårfrukyrkan i Aarhus framgår, att den egentliga »dagen» i Kalmar ansågs vara avslutad redan före midsommar. Därav, om icke av annat, kan man se att ingående förhandlingar måste ha förts, innan de nu kända unionsdokumenten fingo sin utformning. Det ligger i sakens natur, att ett omsorgsfullt utarbetat förslag till fördrag mellan Erik, Margareta och rikenas råd och män måste återspegla kompromissuppgörelser och innehåller element ägnade att tillfredsställa bägge parter. Det ligger också i sakens natur, att ett uppslag, som härrör från den ena parten, kan ha upptagits och utnyttjats av den andra på ett sätt, som gjort uppgörelsen oantaglig för den ursprungliga initiativtagaren. Det för tolkningen viktiga är, vad i den aktuella situationen 1397 fördragets genomförande eller fall kan anses ha inneburit.

På det av Margareta väsentligen dominerade mötet i Nyköping hade initiativ tagits till ett förbundsfördrag mellan rikena. Ett sådant fördrag kunde i flera avseenden tjäna kungamaktens intressen. Förhållandet illustreras av ett från unionskonungens kansli härrörande fördragsutkast mellan de nordiska rikena och England av 1402, som Gottfrid Carlsson uppmärksammat och placerat i sitt rätta sammanhang.⁶⁸ Detta utkast påminner i väsentliga delar om unionsfördraget av 1397: det innehåller militära hjälpförpliktelser, bestämmelser om att män som dömts

⁶⁸ G. CARLSSON, Kalmarunionen, Sv. Hist. Tidskr. 1930, s. 439 f.; D. N. XIX, s. 773 f.

fredlösa i ett rike ej skola erhålla hjälp i ett annat och om lättnader för köpmän från ett rike, som driva köpenskap i ett annat. Det innehåller också garantier mot att engelsk lag införes i de nordiska rikena och vice versa i händelse den tilltänkta dynastiska förbindelsen och mot att engelsmän användes i riksstyrelsen i Danmark, Sverige och Norge eller nordbor i England – här låg det ej i Margaretas och Eriks intresse att upphäva de nationella gränserna i fråga om länsförvaltningen. Vi veta ej, hur ett eventuellt kungligt utkast till förbundsfördrag mellan Nordens rikena kan ha sett ut 1397. Men vi veta, att det koncept, som sigillrades av sju svenska och tre danska stormän, innehåller bestämmelser, som garantera, att tronföljden avgöres genom val och att slottsloven i Danmark och Sverige ställes till rikenas, d. v. s. de väljande stormännens förfogande. Dessa bestämmelser äro på maktpolitiskt fundamentala punkter så ofördelaktiga för kungamakten i jämförelse med den ordning, som kröningsbrevet förutsätter, att deras genomförande skulle ha allvarligt inskränkt unionskungadömet befogenheter.

Har på »dagen» i Kalmar i juni 1397 en allmän överenskommelse träffats om en evig fred och förbindelse mellan rikena? Vi veta intet annat därom än att de tio män, som satt sina sigill under unionsbrevet, förutsatt att en överenskommelse träffats av den innebörd, som framgår av brevet. De medgivanden beträffande rikenas ömsesidiga militära hjälpförpliktelser, som brevet innehåller, skulle efter Margaretas död utnyttjas av Erik av Pommern. Men 1397 ledde de tios manifestation icke till annat än att deras fördragsutkast arkiverades i det kungliga kansliet.

Varför ha just dessa tio män önskat att stöpa unionen i en konstitutionell form? Utöver vad som tidigare anförts i denna fråga, må följande framhållas. Kungadömet höll vid tiden för Kalmarmötet på med att stärka sitt grepp om länsförvaltningen i samband med Margaretas räfst. Den grupp inom det svenska högfrälset, som särskilt hotades av räfsten, var Bo Jonssons tes-

tamentsexekutorer; de räfstetingsdomar, som redan hade fällts i Västergötland sedan Nyköpings recess, hade i några fall gått ut över medlemmar av denna krets, som nu satte sina sigill under unionsbrevet.⁶⁴ Men denna stormannagrupp hade under alla förhållanden ett konstitutionalistiskt förflutet sedan Albrekts regeringstid. Viktigare är att konstatera, att den kungliga läns- och godspolitiken också hotade två av de tre danska sigillanterna. Fyra månader efter Kalmarmötet utfärdade Peder Lodehat ett brev, vari han dels avskrev en gammal fordran på kronan, som Roskilde domkyrka hade sedan Valdemar Atterdags tid, dels förklarade det brev maktlöst, varigenom kung Valdemar hade erkänt Köpenhamn som län av kyrkan, och slutligen återlämnade ett antal pantbesittningar varibland städerna Köge och Roskilde.⁶⁵ 1404 försökte Peder Nielsen av Ågård genom ett jordbyte lägga sig till med gården Torup, som kronan gjorde anspråk på, men måste 1406 avstå från gården med tillhörande besittningar.⁶⁶ Hur stor roll, som dylika uppgörelser kunna ha spelat för Peder Lodehats och Peder Nielsens politiska åsiktsbildning är oss obekant; det räcker att konstatera, att deras privata intressen ej alltid sammanföll med drottning Margaretas och kung Eriks.

Palme har hävdad, att unionsbrevet var oförmånligt för Margareta genom den däri hävdade principen att hennes län liksom andra län i händelse av kung Eriks död skulle återgå till kronan.⁶⁷ Det är riktigt, att kröningsbrevet gav henne större säkerhet, men synpunkten får ej pressas för hårt, då unionsbrevet innehåller uttryckliga bestämmelser om att hon skall behålla sina land och slott under sin livstid och att sigillanterna skola hjälpa henne att skipa rätt, om hon lider oförrätt i detta avseende. Men otvivelaktigt inskränkte brevet hennes politiska rörelsefrihet då det

⁶⁴ J. ROSÉN, Drottning Margaretas svenska räfst, Scandia XX (1950) s. 172 f., 186 f.

⁶⁵ Danske Diplomer udg. af Molbech o. Pedersen, s. 70 f.

⁶⁶ Ibidem, s. 188 f., 221 f., 224 f.

⁶⁷ PALME a. a. s. 96.

hindrade henne lika väl som Erik att genom slottsloven bestämma, vem som skulle bli konung i händelse av Eriks frånfälle. Även om det kan ligga något riktigt i Sällströms antagande, att partiet om Margaretas morgongåva och län är ett inskott i brevet, intaget på hennes begäran, så har det knappast räckt att försona henne med aktstycket.⁶⁸ Förhållandet, att under hennes livstid intet gjordes för att utfärda brevet i rättsgiltigt skick och att det så vitt man vet aldrig bringades i åtanke förrän efter hennes död, torde säga tillräckligt härom.

VI

Hur kom det sig, att från och med 1415 unionsbrevet har åberopats som rättsligt bindande utan att någon veterligen har be-tecknat det som ogiltigt?

När Erik av Pommern 1415 använde sig av brevets bestämmelse om militära hjälpförpliktelser, lämnade han inte ut dess text. 1425 års vidimation gällde Norge; det är obekant, om den vidimerade texten var avsedd att visas utanför en intern krets. Men även om så var fallet, löpte kung Erik ingen större risk. Han själv hade aldrig satt sitt sigill på brevet; hans regim i de tre rikena var stabiliserad och obestridd. Möjligheten att hans undersåtar skulle ta upp en diskussion om den statsrättsliga grunden för hans dispositioner beträffande slottsloven torde ha förefallit obefintlig, så länge han inskränkte sig till att använda brevet i sitt norska arvrike.

Brevets ordalydelse var icke känd i Sverige, men man hade där en uppfattning om att unionen hade ingåtts på betingelser, som kunde åberopas gentemot kungligt godtycke. Då Uppsala domkapitel den 18 oktober 1432 lät anställa vittnesförhör med riksråden herr Gotskalk Bengtsson, herr Nils Erengislesson och Nils Jönsson (Oxenstierna) samt den sistnämndes broder Bengt Jönsson, ställdes bl. a. frågan, »an in colligacione regnorum Sue-

⁶⁸ SÄLLSTRÖM a. a. s. 58 f.

cie et Dacie conuentum et in pactis positum fuerat, quod electiones archiepiscoporum regnj Suecie deberent esse libere», vilken fråga herr Gotskalk kort besvarade med att han trodde så vara förhållandet.⁶⁹ Han hade själv deltagit i Kalmarmötet 1397 och satt sitt sigill under kröningsbrevet, men hans uttalande vittnar ej om några tydligare minnen av vad som förevarit på mötet. I en odaterad aktsamling, som otvivelaktigt hänger samman med striden om ärkebiskopsvalet 1432 och som är känd genom en avskrift av Örnghjelm, har man som löften »in colligatione regnorum» anfört bestämmelser om kleresiets och ridderskapets privilegier och om att biskopar skola vara infödda män och tillsättas genom kanoniskt val; en annan avskrift av dessa löften hänför denna till tiden »tha dröttninga marken gaffs af landena», d. v. s. oktober 1389.⁷⁰

Först under upprorstiden, efter förhandlingarna i Halmstad våren 1435 med en dansk rådsdelegation, vari den danske kanslern biskop Johannes av Roskilde ingick, börjar man tala om sambindelsebrevet, med vilket rikena äro sammanbundna och vars text man önskade lära känna. Detta hängde tydligen samman med att Halmstadöverenskommelsen hävdade principen, att fejd och tvedräkt skulle upphöra och vänskap och kärlek råda mellan rikena. Allt tyder på att brevet drogs fram från dansk sida som ett led i upprorrets pacifiering. De upproriska svenskarnas argumentering mot kung Erik byggde återigen helt på landslagens konungaed. Först 1436 i och med att de svenska och danska riksråden enades mot Erik på en konstitutionell basis, kom unionsbrevet att spela en central roll som norm för samverkan mellan rikena.

På mötet i Kalmar 1436 opponerade sig Erik av Pommern mot kravet, att slotten skulle styras med inländska män. Dess genomdrivande skulle åsamka honom evig smälek; han hade ej

⁶⁹ Akter rörande ärkebiskopsvalet, s. 45.

⁷⁰ Ibidem, s. 16; LÖNNROTH, Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige, GHÅ 1940, s. 176.

mottagit Sverige så av drottning Margareta. Åskådningen, att Sverige var honom upplåtet av företräderskan, ej överlämnat på grund av val och valeder, bröt här fram. Men det hade varit svårt för honom att nu bestrida unionsbrevets giltighet, då han redan upprepade gånger hade erkänt det och använt sig av det. Hans taktik gick i fortsättningen ut på att hävda sin ställning genom makten över slotten, ej med statsrättsliga argument.

Förklaringen till att unionsbrevets rättsgiltighet aldrig bestreds är sålunda mycket enkel. Dess användbarhet för speciella politiska syften upptäcktes först av kung Erik och hans förtrogna. Då de gävo svenskarna del av brevet, stodo dessa redan på en radikalare konstitutionell grund än vad det försiktigt formulerade unionsbrevet kunde erbjuda. En verklig politisk tillgång blev detta för dem först, när Danmarks riksråd gick över i opposition, och då var det både ur formell och realpolitisk synpunkt helt opraktiskt för kung Erik att börja diskutera brevet.

Först senare tiders historiker ha tagit upp denna diskussion. Och när den väl börjat, ser det ut som om den aldrig skulle sluta.

Erik Lönnroth.